

Цяа Zlatanov
(Bulgaria, Sofia)

Magiric and Magic

Abstract: The idea that the words *magiric* and *magic* are etymologically related is often promoted in publications dealing with cooking. This article offers an analysis of the history of the two words, demonstrating that their origin is completely different and the similarity between them is due to phonetic coincidence alone.

Key words: magi, magic, offering, sacrificer, cook, magiric, Persian, Greek

Иля Златанов
(България, София)

Магер и магьосник

През 2013 г. американският публицист Майкъл Поллан издава книга, в която твърди, че старогръцката думата *mageiros*, обединяваща значенията „готвач“, „месар“ и „жрец“, има същия произход, като „магия“ (Pollan 2013: 4). Вестник Гардиан пише ласкава рецензия, в която пророкува, че книгата един ден ще се превърне в учебник, „обхващащ сведения по икономика, история, философия, антропология, няколко области на науките за живота и хуманитарните науки“. По книгата Нетфликс създава документална поредица.

Идеята, че готварското изкуството е подобно на магия, е привлекателна и все често споделяна. В подкрепа на тази теза се твърди че „магиология“ (кулинарно изкуство) и „магия“ са сродни думи (History of Greek Food / Mageiros). Доколкото подобни твърдения се изказват от не-лингвисти, проверката им е повече от необходима.

Mag и *магия* навлизат в гръцкия лексикон от Персия. Понятието *mag* се среща в староперсийски, еламски, акадски, арамейски, партянски и сасанидски документи, както и в антични гръцки текстове. Думата е употребена за пръв път в Бехистунския клинописен надпис. В него персийската форма *magu-* е предадена с вавилонската *maguš* и еламската *ma-ku-iš*. Очевидно еламските и вавилонските писари не са могли да намерят еквивалент в собствените си езици, а са адаптирали персийската форма.

В Ахеменидската империя маговете са играели важна роля и са се ползвали с голямо влияние в двора. Освен жреческите, са имали административни и икономически функции. Във Вавилония маговете са изпълнявали религиозни ритуали за персите и мидийците, заселени там. През Ахеменидския период магове се появяват и в Египет, където персийската администрация поддържа гарнизони.

Най-ранното споменаване на магове в гръцката литература се среща в Есхиловата трагедия „Персите“. Основен извор на сведения за маговете е Херодот, който разказва, че Ксеркс не е предприемал нищо важно, без да се посъветва с маговете.

От началото на новата ера арамейската форма на думата, *magusai*, се прилага и към вавилонските звездобройци и прорицатели. Но, докато Вавилон е в пределите на персийската държава, винаги се прави разлика между персийските магове, пазители на сакралното знание, и вавилонските магове, считани за самозванци (Iranica/Magi).

В множествено число думата *magoi* фигурира в оригиналния гръцки вариант на Евангелието. В славянските преводи „мъдреците от Изтока“ са наречени *влъхви*. Влъхвите, водени от Витлеемската звезда, идват да се поклонят на новородения Иисус Христос и да му поднесат дарове (Матей 27:1, 2). Старобългарската дума *влъхвъ* е в основата

на думата *вълшеба* (вълшебство) и *вълшебникъ* (вълшебник). Вълхвите при славяните са дохристиянски жреци.

Занапред думата *вълхва* ще стане част от християнската терминология, докато *маг* или *магьосник* се свързва с езичеството. В Библейския речник [магия] към магьосниците се причисляват „всичките суеверни обреди на вълшебниците, омаятелите, бесовъпрошателите, заклинателите, небогледците и звездочетците, прокобителите, сънотълкувателите и др.“ Боян Мага или Боян Магесник се описва като шаман. Според кременския епископ Лиутпранд, „дотоам бил изучил магията, че от човек ставал веднага на вълк и на какъвто друг звяр поискаш. ...бил силен в магия, вълшебство и тайно очарование“ (Бешевлиев/Beshevliev 1929: 165). Симеон Маг се споменава в „Деяния на апостолите“ че „се смятал за нещо като велик“ и сътворявал всякакви чудеса.

Персийските магове са правели жертвоприношения. Те са извършвали възлияния на реки и планини, принасяли са в жертва добитък. Според Херодот, те са съпровождали армията, извършили са възлияния в морето при Хелеспонт, докарали са хиляда вола като приношение на „героите“ и са жертвали бели коне на реката Скамандър за добра поличба.

В гръцкия език съществуват думи, съзвучни на *маг* и *магия*, а именно *μάγειρος* /*mageiros* ‘готвач’ и *μαγειρεῖω* /*mageireuo* ‘готвя’. *Μάγειρος* за пръв път се споменава в началото на V век пр.н.е. в един надпис от Епидавър – родното място на бога-лечител Асклепий (WHE/ Epidavros). Думата е заета и в български – *магер* ‘монастирски готвач’. Редица от производните значения надхвърлят обикновеното готвене – *магеря* ‘майсторя, поправям’, ‘лекувам, приготвям’, ‘готвя за сватба’, ‘върша нещо изкусно’, а също преносно ‘наказвам, бия’ или ‘милвам, галя’ (БЕР/BER магер).

В съвременния английски *magirology* ‘кулинарно изкуство’ е остаряла и рядка дума. Но *magiric* ‘гастрономически, кулинарен’ се асоциира с *magic* ‘магия’ и тази връзка преднамерено се обиграва: *From the very first appearance of magirology in Greece, it produced effects absolutely magical.* – *Още от първата поява на магиологията в Гърция тя произвежда съвършено вълшебни ефекти* (WWW / *magiric*).

Дали *маг* и *магер* не са свързани? Между думите като че ли има някаква логическа връзка. *Магерът* освен готвач е човек, който заколва и разчленява жертвено животно. Жертвоприношенията са били част и от задълженията на жреците. В старобългарски *жрец* и *жертва* са от един корен. Глаголът *жръти*, *жърж* означава именно принасям жертва, ср. *не жърж кумиремъ бездушънымъ нъ богоу своемуу* С 23.9 – *не принасям жертва на кумирите бездушни, но на своя бог* (Старобългарски речник/Starobalgarski rechnik 1999: 503 *жръти*).

Магери са били канени и на частни празници и събития, така че у тях са се съчетавали сакрални и светски функции. Дали светската роля на магерите не е повлияла за профанация на култовото значение? Историята познава подобни примери:

В античността *есхарата* е представлявала глинена платформа, изпълняваща функциите на олтар. Жрецьт, който е извършвал приношения пред есхарата, се е наричал *просхарей* (*просχάραιος*). Но думата *есхара* развива и други, битови значения: *мангал* с горящи въглища, горяща *главня*, *решетка* (Ekroth 2002: 25). В съвременния гръцки език *στη сџара* значи просто „на *скара*“, синоним на грил или на барбекю.

В гръцки думата *πλένδω* ‘ръся, обливам’ се е използвала в обредната формула *oinon spendo* ‘извършвам възлияние с вино’. Тя се е прилагала при редица жертвени ритуали. В тясна връзка с ритуала е и поетичната стъпка *спондей*, придаваща особена тържественост на речта. В латински *spondeo* метафорично означава ‘обещавам, тържествено се заклевам, сключвам договор’ (Гамкредидзе, Иванов/Gamkrelidze, Ivanov 1984:

652). Латинското значение дава начало на английската дума *sponsor* с първоначално значение „гарант“. Значението ‘човек, който финансира радиопредаване или телевизионна програма’ се среща след 1931 г.

Преходът *mag* ‘жрец’ > *magher* ‘готвач’ изглежда че не среща пречки от семантично естество. Но дали се касае за една и съща дума, която е развила нови значения? За тази цел трябва да се анализира произходът на тези понятия. Заслужава си обаче да направим един ракурс в областта на историческата фонетика.

Подходящ илюстративен пример за действието на фонетичните закони е думата *жръти*, *жърж* със значения ‘принасям жертва’ и ‘поглъщам’ (*Фасмер / жертва; жрять*). Значението ‘жертвам’ и подобни се открива в индоевропейския корен **gwere-* ‘почитам, възхвалявам, извисявам глас’. Наследници на този корен са индийското *járate* ‘призовавам, въздавам хвала’, латинското *grātia* ‘благодарност’ или албанското *gërshás, grish* ‘калесвам на сватба’ (Starostin / Proto-IE: **g^werə-*)

Значенията ‘поглъщам, ям’ са наследници на различен корен - **g^werg^w-* с древно значение ‘гърло’. Самата дума *гърло* с друга отгласна степен става *ждрело*. На руски *жерло* е дълбоко отверстие (*У вулкана есть жерло – Ох и жаркое оно!*) Енокоренни думи са латинското *gurguliō, -ōnis* m ‘гърло, глътка’, *gurgus* m., pl. *gurga* ‘ждрело’, гръцкото βῦραθρον ‘тесен дълбок отвор, паст’. От значението ‘гърло’ се развиват и думи като литовското *geriù* и латвийското *dzeru* ‘пия’, гръцкото βορός ‘лакомник’ (Starostin / Proto-IE: **g^werg^w-*)

Така се вижда, че различни корени под действие на фонетичните закони могат да стигнат до омонимни резултати: едното *жърж* е от **gwere-*, а другото от **g^werg^w-*.

Магия и магьосник са думи с персийски произход. В основата им е индоевропейският корен **magh-* / **mēgh-*, от който са и нашите думи *моц* (праславян. **mogъ*), *мога*, *могъщество*. В гръцки производна от този корен е думата *μηχανή*, от която произлизат *механизъм* и *машина* (Starostin / Proto-IE: **mēgh-*).

Mageiros има различен произход от горния кръг думи. Професията *mageiros* изглежда да е донесена в Атина от дорийците, измествайки по-старата *δαίτρος*. *Δαίτρος* е човекът, който е разрязвал месото на порции. Думата е производна от *δαίνυμι*, (fut. *δαίσω*) ‘разделям храната, угощавам, каня на пир’. *Mageiros* няма твърдо установена етимология. При всичките им роли (жрец, месар и готвач), магерите са използвали нож, наричан на гръцки *machaira* – дума, която спрягат за сродна на *mageiros*, макар че редуването *γ/χ* не е обичайно за гръцки. Някои смятат *machaira* за пред-гръцка, а не индоевропейска дума. Други свързват *mageiros* с латинската дума *maciō* ‘принасям в жертва’ жгт(LSJ/ *Mageiros*).

Най-правдоподобната етимология извежда *μάγειρος* от глагола *μάσσω* ‘меся’, защото в задълженията на готвачите е било приготвянето на хляба. Индоевропейският корен **mag'-*, който е в основата на *μάσσω*, има многобройни наследници в другите езици, напр. немското *machen* ‘правя’ (< строя, оформям от глина), нашето *мажа*, а също и гръцкото *μάγμα* ‘пластична маса, тесто’ (Starostin /Proto-IE: **mag'-*)

Ключовата роля на хляба като основна, насыщна храна е отразена в етимологията на такива английски думи, като лорд и лейди. Lord, староангл. *hlaford* съдържа компонентите *hlaf* ‘хляб’ + *weard* ‘пазител’. Lady (< *hlýfdige*) пак започва с компонента *hlof* ‘хляб’, но втората част *dige* ‘мома’ е сродна на *dæge* ‘месачка, която меси’.

ЛИТЕРАТУРА

- Ekroth 2002: Eschara and esharon. In: *Ekroth, G.* The Sacrificial Rituals of Greek Hero-Cults in the Archaic to the Early Hellenistic Period, Chapter I. Terms Assumed to be Related to Hero-Cult Rituals
- Etymonline: Online Etymology Dictionary. <https://www.etymonline.com/>
- History of Greek Food. Mageiros, The Sacrifice & the cuisine
<https://1historyofgreekfood.wordpress.com/2009/12/04/mageiros-the-sacrifice-the-cuisine/>
- Iranica: Encyclopaedia Iranica. Available online at <https://www.iranicaonline.org/>
- LSJ: *Liddell, H. J., R. Scott, H. S. Jones.* Greek-English Lexicon. 9 ed. Oxford 1940.
- Pollan 2013: *Pollan, M.* Cooked: A Natural History of Transformation. New York: The Penguin Press.
- Starostin 2011-2019: *Starostin, G.* (ed.). The Global Lexicostatistical. Database. Moscow: Higher School of Economics, & Santa Fe: Santa Fe Institute. Available online at <http://starling.rinet.ru/new100/>
- Vasmer: *Фасмер, М.* Этимологический словарь русского языка
<https://dic.academic.ru/contents.nsf/vasmer/>
- WHE: World History Encyclopedia <https://www.worldhistory.org/epidaurus/>
- WWW: World Wide Words. Available online on <https://www.worldwidewords.org/weirdwords/ww-mag1.htm>
- БЕР: Български етимологичен речник <https://ibl.bas.bg/ber> (BER: Balgarski etimologichen rechnik).
- Библейски речник: Рѣчникъ на свято-то писаніе 1884. Цариградъ (Rechnik na svyato-to pisanie 1884. Tsarigrad).
- Бешевлиев 1929: *Бешевлиев, В.* Гръцки и латински извори за вярата на прабългарите. – В: ИЕИМ, 8-9, с. 165 (Beshevliev 1929: *Beshevliev, V.* Gratski i latinski izvori za vyarata na prabalgarite. – In: ИЕИМ, 8-9, s. 165).
- Гамкрелидзе 1984: *Гамкрелидзе Т.В., Вяч. Вс. Иванов.* Индоевропейский язык и индоевропейцы. Тбилиси (Gamkrelidze 1984: *Gamkrelidze T.V., Vyach. Vs. Ivanov.* Indoevropayskiy yazyk i indoevroyeptsy. Tbilisi).
- Старобългарски речник: https://histdict.uni-sofiТHa.bg/oldbgdict/oldbg_show/d_02634/